

VIKTORIJA VAITKEVIČIŪTĖ

„Čia žmogus atveria akis tam, kas yra, kas buvo, kas bus.“

Petro Skargos laidotuvių pamokslų ypatumai

ANOTACIJA. Siekiant atskleisti pamokslo žanro tekstų ypatumus, straipsnyje analizuojami penki Petro Skargos laidotuvių pamokslai ir su jais siejamas pamokslas apie mirtį. Dviejuose laidotuvių pamoksluose, sakytuose mirus Lenkijos karalienėms, aptariamas Onos Jogailaitės, politikės, vaizdiny ir pamaldumas kaip vienas svarbiausių to meto asmens bruožų. Trijuose pavyzdiniuose laidotuvių pamoksluose ir pamoksle apie mirtį Skarga svarsto svarbiausias mirties akivaizdoje kylančias temas, kurias vėliau įmantriai plėtos kiti pamokslininkai. Viena įdomiausių temų, siejančių šiuos pamokslus, yra kūno tema.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: pamokslininkystė; laidotuvių pamokslai; retorika; Barokas; dorybės; mirtis.

Proginiai pamokslai laikomi įdomiausia, originaliausia pamokslininko jėzuito Petro Skargos (Piotr Skarga, 1536–1612) kūrybos dalimi. Straipsnio objektas – penki laidotuvių pamokslai: „Pamokslas Lenkijos karalienės Onos¹, paskutinės Jogailų namų palikuonės, laidotuvėms“ („Kazanie na pogrzebie krowey Polskiey Anny, ostatniego potomka domu Jagielowego“)², „Pamokslas Lenkijos ir Švedijos karaliaus Zigmanto Vazos žmonos Onos Habsburgaitės

¹ Ona Jogailaitė (Anna Jagiellonka, 1523–1596) – Lenkijos karalienė (1575–1587), Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Stepono Batoro (1533–1586) žmona, Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto (1520–1572) sesuo.

² Pirmąkart šis pamokslas išspausdintas rinkinyje *Kazania na niedziale y święta calego roku* (Kraków, 1597).

laidotuvėms“³ („Kazanie na pogrzebie krolowej Polskiej Anny z Rakus, żony Zygmunta Trzeciego, Polskiego y Szwedzkiego krola“) ir trys pavyzdiniai laidotuvių pamokslai („Pogrzebne kazanie pierwsze, Pogrzebne kazanie wtore, Przy pogrzebie pana wielkiego, kazanie pogrzebne trzecie“). Tematiškai su šios grupės pamokslais sietinas ir „Pamokslas apie mirtį, kuris tinka ir laidotuvėms“ („Kazanie o śmierci, ktore się y na pogrzeby przyda“) iš skyriaus „Pamokslai apie keturis paskutinius dalykus“ („Kazania o czterech koncach ostatnich“)⁴.

Straipsnio tikslas – atskleisti Skargos laidotuvių pamokslų ypatumus lyginant juos su XVII a. I-osios pusės LDK pamokslininkų to paties žanro tekstais, kreipiant dėmesį į struktūrą, kurių velionių (šiuo atveju moterų karalienių) paveikslų ypatumus, analizuojamas temas, vartojamas kalbos priemonės. Kadangi Skargos pavyzdiniuose laidotuvių pamoksluose įdomiai svarstomos su *ars moriendi* ir *ars vivendi* siejamos temos, kiti pamokslininkai jais naudojami kaip pagalbine medžiaga.

Dobrosława Platt, pasitelkusi graikų dramaturgo Menandro (42–apie 291 m. pr. Kr.) schemą apraudojimas–gyrimas–guodimas⁵, gana išsamiai išanalizavo Skargos laidotuvių pamokslus, sakytus mirus karalienėms. Visgi tyrėjai daugiau dėmesio yra skyrę Skargos *Seimo pamokslams* (*Kazania sejmowe*, 1597), *Šventųjų gyvenimams* (*Żywoty świętych*, I leid. 1579) bei kitiems jo teologiniams veikalams⁶. Įvairių leidinių, skirtų Skargos biografijai,

³ Ona Habsburgaitė, Ona Austrė (Anna Habsburżanka, Anna Austriaczka, Anna Rakuszancka, 1573–1598) – karalienė, Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Zigmanto Vazos (1566–1632) žmona, Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vladislovo Vazos (1595–1648) motina.

⁴ Antrasis laidotuvių pamokslas ir trys pavyzdiniai laidotuvių pamokslai bei pamokslas apie mirtį pirmąsyk išspausdinti rinkinyje *Kazania o siedmi sakramentach Kościoła S. Katolickiego* (Kraków, 1600).

⁵ Dobrosława Platt, *Kazania pogrzebowe z przełomu XVI i XVII wieku: Z dziejów prozy staropolskiej*, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo, 1992, p. 55–72.

⁶ Mirosław Korolko, *O prozie Kazań sejmowych Piotra Skargi*, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1971; Mirosław Korolko, Janusz Tazbir, „Wstęp“, in: Piotr Skarga, *Kazania sejmowe*, opracował Janusz Tazbir przy współudziale Mirosława Korolko, wydanie piąte uzupełnione, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo, 1995, p. III–XCVIII; Janusz Tazbir, *Piotr Skarga: Szermierz kontrreformacji*, Warszawa: PW Wiedza Powszechna, 1978; Stanisław Obirek, *Wizja Kościoła i państwa w kazaniach ks. Piotra Skargi SJ*, Kraków: Wydawnictwo WAM, 1994; Katarzyna Kiskowiak, *W kręgu topiki hagiograficznej: „Żywoty świętych“ Piotra Skargi*, Kraków: Collegium Columbinum, 2008.

kūrybinei veiklai, buvo išleista 2012-aisiais, kurie, minint jo 400-ąsias mirties metines, buvo paskelbti Skargos metais.

LAIDOTUVIŲ PAMOKSLAI, SKIRTI KARALIENĖMS

Skargos laidotuvių pamokslai, sakyti mirus karalienėms, yra vieni pirmųjų šio žanro tekstų, tad neišvengiamai turėjo įtakos kitiems autoriams. Pasak Mieczysława Brzozowskiego, šie du Skargos tekstai yra originaliausia jo kūrybos dalis, o laidotuvių pamokslas karalienei Onai laikomas geriausiu jo pamokslu⁷. Jie turi visas Menandro išskirtas laidotuvių kalbos dalis (apverkimas ir skundas dėl mirties – *lamentatio*, mirusio asmens pagyra – *laudatio*, paguoda ir pamokymas – *consolatio*)⁸. Tai gražiai liudija laidotuvių pamokslo, sakyto Lenkijos karalienės Onos laidotuvėse, pradžia: „Dera pamaldų žmogų po mirties girti ir jo dorybių pavyzdį žmonėms iškelti, ir jo gerumą amžinu atminimu pagerbti bei gailėti ir verkti dėl jo mirties.“⁹

Paprastai pamokslininkai, girdami velionį, remdavosi įprasta žmogaus gyrimo schema: iš pradžių pašlovinama giminė, po to pagiriamas velionio gyvenimas, apibūdinama mirtis ir viskas, kas įvyko po jos¹⁰. Laidotuvių pamoksluose kuriamas moterų paveikslas mažai kuo skiriasi: akcentuojamos panašios savybės bei dorybės, tik Baroko epochoje daugiau dėmesio skiriama uoliam velionės pamaldumui ir įvairioms jo raiškos formoms. Skargos pamoksluose velionės išsiskiria savo padėtimi – abi yra karalienės, tad ir kalbėjimas apie jas yra išskirtinis. Skarga gana nuosekliai pasakoja apie karalienių gyvenimus,

⁷ Žr. Mieczysław Brzozowski, „Teoria kaznodziejstwa“, in: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 2, cz. 1, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1975, p. 386, 388.

⁸ Dobrosława Platt, *op. cit.*, p. 55.

⁹ „Godzi się po śmierci człowieka pobożnego chwalić: i przykład cnot jego ludziom zostawić: i pamiątką wieczną dobroć jego uczcić: i żałować a płakać śmierci jego.“ Cituota iš: Piotr Skarga, *Kazania przygodne i pisma różne W. X. Piotra Skargi Societatis Jesu na małe tomiki podzielone. Według ostatniey (Roku 1738) czwartey, Wileńskiey edycyi, na nowo, już to piąty raz, wychodzące*, t. 2, [Połock]: Z Drukarni Połockiey Collegii Societatis Jesu, 1808, p. 176 (toliau cituojant nurodoma SKP ir puslapis).

¹⁰ Žr. Dobrosława Platt, *op. cit.*, p. 47 bei Marek Skwara, *O dowodzeniu retorycznym w polskich drukowanych oracjach pogrzebowych XVII wieku*, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 1999, p. 297.

nors laidotuvių pamoksluose, sakytuose mirus kilmingoms moterims, jų biografijoms skiriama nedaug dėmesio.

Skarga, kaip įprasta laidotuvių pamokslo žanrui, pasitelkia nuo Antikos laikų žinomą savaime vertingos kilmės topą, tačiau nepripažįsta mirusiojo dorybių aprašymo pagal jo giminės narių nuopelnus¹¹, skirtingai negu vėlesniuose XVII a. laidotuvių pamoksluose, kuriuose atpažįstama ir dorybių paveldėjimo koncepcija, ir jos atsisakymas. XVIII a. II-osios pusės laidotuvių pamoksluose dažniausiai griežtai atsisakoma girti protėvius, nes akcentuojama asmens atsakomybė už paveldėtą iš protėvių kilmę.

Apie karalienę Oną Jogailaitę pradedama kalbėti tik po gana ilgos *lamentatio* dalies: „Ne tik visiems buvo naudinga, ir Respublikai, ir savo pavaldiniams buvo kaip Motina, bet šią gerų vyresniųjų dorybę paėmė iš savo protėvių ir ja užbaigė jų giminę kaip paskutinė palikuonė“¹² (SKP, 183). Nors Skarga akcentuoja karalienės Onos kilmę iš Jogailos („ta karalienė Ona yra Jogailos provaikaitė“¹³ (SKP, 183)) ir smulkiai aptaria tolesnius garbingus protėvius, nurodydamas jų vardus, išskirdamas ypatingus vieno ar kito protėvio nuopelnus, jis atsiriboja nuo jos kilmės ir iškelia asmenines savybes. Dar griežčiau savo požiūrį Skarga išsako laidotuvių pamoksle, skirtame karalienei Onai Habsburgaitei: „Nenoriu tuo užsiimti ir tam laiką gaišti, ką jau kiti išsamiai papasakojo, o pasauliečiai apie tai geriau kalbėti moka“¹⁴ (SKP, 207). Jis vienu sakiniu sugrupuoja atskleisti velionės karališką kilmę: „Šios mūsų ponios protėvis buvo Vengrijos ir Čekijos karalius Vladislovas¹⁵, Žygimanto I¹⁶ brolis, o ji gimė iš imperatoriaus Ferdinando¹⁷, vedusio karaliaus Vladislovo dukterį, sūnaus Karolio¹⁸“

¹¹ Dobrosława Platt, *op. cit.*, p. 148.

¹² „Nie tyło wfzystkim pożyteczna, i Rzeczypospolitey i poddanym fwoim jako Matka była: ale tę cnotę przelożonych dobrych, z przodkow fwoich wzięła, i oną rodzay ich jako oftatni potomek zamknęła“ (čia ir toliau iš senosios lenkų kalbos vertė straipsnio autorė).

¹³ „Prawnuczka jeft Jagiełła ta Anna Królowa.“

¹⁴ „Niechcę fię na tym bawić i czafu trawić, co drudzy fzeroko już powiedzieli, a świeccy o tym lepiey mówić umieją.“

¹⁵ Vladislovas II Jogailaitis (Vladislav II Jogellonský, 1456–1516) – Čekijos (nuo 1471) ir Vengrijos (nuo 1490) karalius.

¹⁶ Žygimantas Senasis (Zygmunt I Stary, 1467–1548) – Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius.

¹⁷ Ferdinandas I (Ferdinand I, 1503–1564) – Šventosios Romos imperatorius (nuo 1556).

¹⁸ Karolis II (Karl II, 1540–1590) – Austrijos erchercogas.

(SKP, 208)¹⁹. Svarstydamas kilmės klausimą, Skarga iškelia ir žmogaus prigimties temą, ypač rūpėjusią Baroko pamokslininkams:

Tačiau [žmonių] padermė bei tai, kas nuo mūsų nepriklauso ir ką gimdami gauname, žmogui šlovės nesuteikia, jeigu pats savo valia ir darbu už dorybes nepasiekia šlovės. Kai Viešpats Dievas sukūrė dangų ir žemę, ir visa, kas juose yra, išskyrus angelus ir žmogų, pavadino visa tai gėra ir labai gėra. Bet kai sukūrė žmogų, jo nepavadino geru, kad [Dievo] įsakymas liktų šventas ir [žmogus] jį vykdytų. Geri yra saulė ir žvaigždės, žemė ir jūra, ir visi žvėrys, savęs nevaldantys ir neturintys proto, o [geri] todėl, kad juos sukūrė geras ir išmintingas Dievas. O protingas žmogus, valdantis savo valią, dėl savo padermės ir dėl to, ką gimdamas pats to nežinodamas gauna, negali būti giriamas.²⁰ (SKP, 208)

Šioje įdomioje citatoje atskleidžiama nuodėminga žmogaus prigimtis ir iškeliamas laisva valia – galimybė rinktis, siekis tapti teisingu žmogumi. Nuteisinimo, laisvos valios temos buvo svarstytos Tridento Bažnyčios Susirinkimo VI sesijoje (1547) (dekretas apie nuteisinimą *Decretum de justificatione*), kur teigiama, kad nuteisinimas prasideda su Dievo malone ir žmogus negali be Dievo malonės savo laisva valia pasiekti teisingumo²¹. Kita vertus, šie svarstymai sietini ir su scholastine teologija²².

¹⁹ „Władysław Brat Zygmunta pierwzego, Węgierfki i Czeſki Król, pradziadem był tey Pani nafzey, która fię z Karolusa fyna Ferdynanda Cesarza, który za żonę miał córkę Króla Władysława, urodziła.“

²⁰ „Lecz rodzaj, i to na co nie robim, a fąmym ftworzeniem bierzem, cale chwalebneho nikogoż nie czyni: jeſli fąm z woli i pracy fwey, w cnotach chwały nie doftaje. Gdy Pan Bóg ftworzył Niebo i ziemię i co na nich jeft, okrom Anjołow i człowieka, nazwał ono wfzytko dobrym i barzo dobrym. Ale gdy człowieka ftworzył, nie nazwał go dobrym: ażyby był zakon ſwięty jego i rofkazanie wypełnił. Dobre jeft fłońce i gwiazdy, ziemia i morze, i wfzytkie beſtye, które fobą nie władną, i rozumu nie mają: ale fąmym tym, iż je dobry Bóg i mądry ftworzył. A rozumny człowiek, który wolą fwoją władnie: fąmym ftworzeniem i tym co z rodzaju, fąm o tym niewiedząc, bierze: zaleconym być nie może.“

²¹ *Dokumenty Soborów Powszechnych*: Tekst łaciński i polski, t. IV (1511–1870): *Lateran V, Trydent, Watykan I*, układ i opracowanie ks. Arkadiusz Baron, ks. Henryk Pietras SJ, Kraków: Wydawnictwo WAM, 2005, p. 292–293.

²² Plg. Tomo Akwiniečio mintį iš jo veikalo *Teologijos santrauka (Compendium theologiae)* apie Dievo asmenį: „Dievas bet kuriuo būdu yra savasis gerumas ir esmingai geras. O paprasti kūriniai nėra visiškai savasis gerumas – tiek dėl to, kad jie nėra savoji esatis, tiek ir dėl to, kad krypta į ką nors išorišką kaip galutinį tikslą. Dėl sudėtinių substancijų aišku, kad jos

Skarga svarstymus apie kilmę pabaigia šia išvada: „Giminė giriama tik tada, jeigu jos protėviai pamaldūs ir šlovingi, kad jiems būtų galima sakyti šiuos žodžius: Tepalaimina tave Dievas, nes esi gero ir teisingo, ir bijančio Dievo, ir duodančio išmaldas tėvo sūnus“²³ (SPK, 208), o kaip argumentą pasitelkia Tobito knygą²⁴ (Tob 9, 6: „Ji [Tobiją] laimindamas, [Gabaelis] tarė: „Geras ir kilnus sūnau, sūnau gero ir kilnaus tėvo, dorą ir geros širdies žmogaus!“).

Pasak Dobrosławos Platt, minint abi karalienes, atskleidžiami skirtingi jų vaidmenys: Ona Jogailaitė išskiriama kaip karalienė, o Ona Habsburgaitė – kaip motina ir žmona²⁵. Skarga, girdamas Oną Jogailaitę, kuria naują moters politikės vaizdinį. Toks kilmingosios paveikslas buvo retas laidotuvių pamoksluose. Paprastai pamokslininkai, skirdami pamokslą kilmingajai, ją apibūdindavo kaip gerą žmoną, motiną ir pamaldžią tikinčiąją. Pavyzdžiui, LDK pamokslininkas jėzuitas Jokūbas Olševskis (Jakub Olszewski, apie 1585–1634) laidotuvių pamoksle „Liūdesys mirus Šviesiausiai Lenkijos karalienei, Lietuvos kunigaikščienei Konstancijai“²⁶, skirtame karalienei Konstancijai Habsburgaitei (1588–1631), karaliaus Zigmanto Vazos antrajai žmonai, pateikia, kaip įprasta Baroko epochoje, daugiau įspūdingų pavyzdžių, palyginimų, alegorijų, o ne konkrečių faktų apie karalienę. Pamokslininkas apsiriboja tik viena laidotuvių pamokslo dalimi – *consolatio*. Tai liudija pats pavadinimas ir pamokslo dalys: „Apskritai mūsų Respublikos liūdesys“, „Jo Didenybės karaliaus, mūsų mieliausio pono, liūdesys“, „Šviesiausių karališkų palikuonių,

niekaip nėra savasis gerumas. Vadinasi, tik vienas Dievas yra grynasis gerumas ir esmingai geras, o kiti esiniai gerais vadinami tada, kai jame kaip nors dalyvauja.“ Cituota iš: Tomas Akvinietis, *Filosofijos traktatų rinktinė*, iš lotynų kalbos vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Romanas Plečkaitis, Vilnius: Margi raštai, 2009, p. 287.

²³ „To tylo ma rodzaj zalecenie, gdy kto pobożne i flawne ma przodki, iż mu rzec się one flowa mogą: Błogofławci Pan Bóg: boś fyn dobrego oyca i sprawiedliwego, i bojącego się Boga, i czyniącego jałmużny.“

²⁴ Cituojant Šv. Raštą čia ir toliau remiamasi šiuo leidimu: *Šventasis Raštas: Senasis ir Naujasis Testamentas*; vertimas iš hebrajų, aramėjų ir graikų k., [Senąjį Testamentą vertė iš hebrajų, aramėjų ir graikų k., pratarinę, įvadus ir ST sąvokų žodyną bei paaiškinimus parašė prel. prof. Antanas Rubšys; Naująjį Testamentą vertė iš graikų k., įvadus ir NT sąvokų žodyną parašė kun. Česlovas Kavaliauskas], Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998.

²⁵ Dobrosława Platt, *op. cit.*, p. 62.

²⁶ Jakub Olszewski, *Żałoba po śmierci Naiśniejszey Konstanciey Xziezny Litewskiej &c. arcydziełny Rakuskiej w kościele Katedralnym Wileńskim 19. Jul. R. P. 1631 wystawiona, przez X. Jakuba Olszewskiego Soc Iesu doctora y dziekana S. Theologiey, kościoła Farskiego Wileńskiego kaznodzieię*, Vilnae: Typis Academicis Soc. Iesu, 1631.

jo šviesybės senato, bajorų ir paprasto žmogaus liūdesys“ ir „Kokia yra šio visuotinio liūdesio priežastis“.

Skarga argumentuoja moters politikės vaizdinį laidotuvių pamoksle, skirtame Onai Habsburgaitei: „Jei, Dieve sergėk, Karalystė lieka našlaitė ar ją užklumpa kokie nors sunkumai, vilties teikia pamaldžios ir išmintingos moterys“²⁷ (SKP, 202). Pamokslininkas pateikia ne vieną pavyzdį apie narsias moteris, išmintingai valdžiusias valstybes, tarp jų paminėdamas ir Oną Jogailaitę (žr. SKP, 203). Vėlesniuose laidotuvių pamoksluose moterys taip pat pavadinamos riteriškomis, supratingomis, padedančiomis savo vyrams gerai tarnauti tėvynei: „Nors lenkų bajorės ir nėra amazonės, kurios pačios turėjo kariauti, bet savo vyrams dėl karinės šlovės, dėl tarnystės Tėvynei ir dėl kraujo praliejimo už tikėjimą ir teisingumą ne tik netrukdo, bet narsia ir bajoriško kraujo kupina širdimi prideda užsidegimo“²⁸, – teigia jėzuitas Andrius Mokrskis (Andrzej Mokrski, 1598–1649) laidotuvių pamoksle, skirtame lenkų vadvai Steponui Grudzińskiui (Stefan Grudziński, m. 1640).

Susiklosčiusi istorinė situacija ir asmeninio gyvenimo ypatumai – karalienė Ona Jogailaitė pergyveno tris tarpuvaldžius, ištekojo vėlai ir vaikų nesusilaukė – turėjo įtakos pamokslininko kuriamam jos kaip geros karalienės paveiklui. Siekdamas sujaudinti savo adresatą, Skarga pasitelkia kontrastą – karalienės gyvenimą apibūdina kaip sunkų, pilną rūpesčių ir sielvartų, o toks jis tarsi netinka karaliams ir kilmingųjų luomui (žr. SKP, 187). Šiuo pavyzdžiu pamokslininkas paneigia mintį, kad „didžiausia laimė pasaulyje – būti karaliumi ar karaliene“²⁹ (SKP, 187). Pamokslas pradžioje pamokslininko aptarti šeši skirtumai tarp turtuolio ir vargšo mirčių taip pat liudija, kad kilmingo pono ar

²⁷ „Bo gdy uchoway Boże Królewstwo osierocieje, abo w jakie trudności wpadnie: w niewiaftach pobożnych i mądrych nadzieja zoftaje.“

²⁸ Andrzej Mokrski, *Trzy wieże na gruncie Jaśnie Wielmożney Familiey Ich Mościow panow Grudzynskich od Wielmożnego Iego Mości pana Stephana Grudzynskiego wojewodźica Rawskiego, Uyskiego, Pileckiego [...] wystawione / a przy pogrzebie żalosnym od X. Andrzeia Hącza Mokrskiego, Societatis Iesu theologa pochwalone w Lowiczu w kościele Oycow Bedrnardynow dnia 27. Sierpnia roku 1640, [Wilno: Druk Akad. Soc. Iesu, 1641?], lap. D³ verso. Pateikta nuoroda *Osorius de verb. Emanuel*. „Że lubo to Slachcianki Polfkie / nie fą takimi Amazonkami / ktoreby famy przez fię woynie odprawawać miały / mężom iednak fwoim do flawy wojenney / do ufługi Oyczyżnie y do famego krwie przelania za wiarę / y za fprawiedliwość nie tylko nie przefzkadżaię / ale mężnym y krwią Slachecką zaprawionym fercem ferca dodawaię.“*

²⁹ „Iż to nay więkfze fzcześnie na świecie, Królem być abo Królową.“

karaliaus gyvenimas tikrai nėra lengvas. Turtingo ir vargšo priešpriešą dažnas Baroko pamokslininkas pasitelkia plėtodamas topą, kad prieš mirtį visi yra lygūs.

Pasak Skargos, karalienei Onai ypač buvo sunku mirus broliui karaliui Žygimantui Augustui, nepalikusiam jokio įpėdinio: „Būdavo jai tokių dienų, kad turėdavo tverti ir nemažą nepriteklių, nežinodama, kuo virtuvę aprūpinti. Kartą liko su vieninteliu sidabriniu puodeliu, į kurį iki pat mirties žiūrėjo patenkinta, vadindama jį našlaičiu“³⁰ (SKP, 188). Pasak Marios Boguckos, šia istorija apie tariamai likusį vienintelį sidabrinį puodelį Skarga išpopuliarino legendą apie karalienės kęstą skurdą, o ja rėmėsi dar ir XIX a. istoriografija³¹.

Pamokslininkas akcentuoja ypatingą karalienės meilę tėvynei: „[Ji] ne tik nepakenkė šiai karalystei ir savo žmonėms: bet nepaprastai mylėdama savo tautą buvo jiems ypač naudinga, gausino ir jų ramybę, ir gėrybes, ir ištraukdavo iš didelių sunkumų“³² (SKP, 182–183). Laidotuvių pamoksle pateikiami konkretūs pavyzdžiai, liudijantys velionę buvus ištikimą savo tėvynei karalienę. Karalienės santuoka su Steponu Batoru traktuojama kaip herojiškas poelgis, nes taip ji atsisakė savo skaistybės ir „šia santuoka grąžino karalystei taiką ir vienybę“³³ (SKP, 188). Pasak Skargos, karalienė „labai brangino skaistybę ir norėjo ją išlaikyti iki mirties“³⁴ (SKP, 187). Pamokslininko pateiktas pavyzdys apie šv. Pulcheriją (399–453)³⁵, Romos imperatoriaus Arkadijaus dukrą, buvusią ypač pamaldžią, savo skaistybę pažadėjusią Dievui bei taip pat valdžiusią Romos imperiją, suteikia karalienės paveikslui tikroviškumo ir labiau įtikina skaitytoją. Skarga iškelia Onos Jogailaitės kaip karalienės svarbą renkant karalių po Stepono Batoro mirties. Siekdamas kuo tikroviškiau perteikti įvykius, pamokslininkas primena, kad klausytojai taip pat buvę liudininkai: „visi atsimenate geriau“³⁶ (SKP, 189), o karalienės ryžtą, tvirtą nuomonę dėl

³⁰ „Przychodziły na nią takie czasy, iż w niedoftatku niemałym zoftawać musiała, niewiedząc czym i kuchnię opatrzyć. Raz nie zoftała jedno przy jednym kubeczku frebrnym, na który aż do śmierci, fierotką go zowiąć, rada patrzyła.“

³¹ Maria Bogucka, *Anna Jagiellonka*, Wrocław: Ossolineum, 1994, p. 161.

³² „Która nie tyło fzkody żadney Królewftwu temu i ludziom fwoim nie uczyniła: ale osobliwą miłośnicą narodu fwego będąc, wielce im pożyteczna była, i pokoy i dobro ich rozmnażała, i z wielkich trudności wyrывała.“

³³ „Bo za takim małżeńftwem, pokoy fię i jedność Królewftwu wróciła.“

³⁴ „Miłowała czyftość Panieńfką, i w niey miała wolą zoftać aż do śmierci.“

³⁵ Pateikta nuoroda: Bar. Tom. 6 ir Nicephor. lib. 14. Žr. SPK, 189.

³⁶ „Wfzyscy lepiey pamiętacie.“

pasirinkto būsimojo karaliaus (sesers sūnaus) perteikia menamai vykusiu dialogu tarp karalienės ir pasiuntinio, mėginančio įtikinti pasirinkti kitą karalių. Skarga apibendrinamas teigia: „Ji buvo tokia tvirta ir taip pasitikėjo Viešpačiu Dievu, bet ne veltui: nes viskas išsipildė“³⁷ (SKP, 190). Ona Jogailaitė Skargos laidotuvių pamoksle atskleidžiama kaip drąsi, sumani karalienė, dariusi įtaką Respublikos valdymui³⁸.

Baroko katalikų tekstuose pilietiškumas neatsiejamas nuo pamaldumo, tad Ona Jogailaitė buvo ne tik tėvynės, bet ir tikėjimo gynėja: „O tu buvai karališko ir krikščioniško gyvenimo pavyzdys“ (SKP, 195). Pasak lenkų tyrėjo Romano Darowskio, „jezuitai katalikų religiją laikė visuomeninės ir moralinės tvarkos pagrindu bei valstybę vienijančiu ir stiprinančiu veiksmu“³⁹. Pamoksle karalienės politikės vaizdinį gražiai apgaubia karalienės, pamaldžios katalikės, vaizdinys.

Ir Ona Jogailaitė, ir Ona Habsburgaitė yra idealaus pamaldumo pavyzdžiai. Skarga, girdamas abi karalienes, iškelia pamaldumą, pasak Dobrosławos Platt, vieną svarbiausių bruožų, iš kurio kyla likusieji⁴⁰. Nepaisant biografinių detalių, tekste skleidžiasi, kaip įprasta Baroko epochoje, šventiesiems prilygstantis pamaldumas, kitos krikščioniškos dorybės. Abiejuose laidotuvių pamoksluose Skarga, pereidamas nuo guodimo prie gyrimo dalies, pradeda nuo velionių išugdyto tvirto krikščioniško tikėjimo bei pamaldumo. Karalienė Ona Jogailaitė nuo jaunumės „iš savo vyresniųjų išmokusi katalikų tikėjimo pamaldumo, ypač jį padidino ir liko jam ištikima“⁴¹ (SKP, 185). Panaši mintis nuskamba pamoksle, skirtame Onai Habsburgaitei: „Visų dorybių ir pamaldumo pamatas yra katalikų tikėjimas. Kadangi be jo niekas, [kad ir] tinkamiausiai gyvendamas, negali patikti Viešpačiui Dievui. Kaip ji [karalienė] perėmė

³⁷ „Taka była jey ftateczność i ufanie w Panu Bogu, a nier próżne: Bo fię wzyftko ziściło.“

³⁸ Istorikė Małgorzata Duczmal prieina prie išvados, kad „Jos [t. y. Onos Jogailaitės] didžiausias – ar veikiau vienintelis – laimėjimas buvo seserėno pasodinimas į sostą“. Žr. Małgorzata Duczmal, „Ona Jogailaitė“, in: *Jogailaičiai: [Biografijų žinynas]*, iš lenkų kalbos vertė Birutė Mikalonienė ir Vyturys Jarutis, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012, p. 400.

³⁹ Roman Darowski, „Zarys filozofii jezuitów w Polsce od XVI do XIX wieku“, in: *Wkład jezuitów do nauki i kultury w Rzeczypospolitej Obojga Narodów i pod zaborami*, pod red. naukową Ireny Stasiewicz-Jasiukowej, Kraków–Warszawa: Wydawnictwo WAM, 2004, p. 143.

⁴⁰ Dobrosława Platt, *op. cit.*, p. 71.

⁴¹ „Od ftfarfzych fwoich wiary Katolickiey nabożeństwa przyuczywfzy fię, dziwnie je rozmnażała, i ftatecznie w nim trwała.“

katalikų tikėjimą iš protėvių, taip jį saugojo ypač pamaldžiai ir budriai“⁴² (SPK, 209). Skarga pabrėžia, kad abi buvo tikros katalikės ir nepakentė eretikų, o siekdamas įtikinti pateikia pavyzdžių: Ona Jogailaitė „*Interregnum* metu, kai vienas vaivada norėjo įsteigti [protestantų] bažnyčią ir [įkurdinti] ministrus Varšuvoje, smarkiai [tam] pasipriešino ir išvijoj ministrus, ir visą miestą su jo priemiesčiais apsaugojo nuo šio sugedimo“⁴³ (SKP, 186).

XVII a. II-osios pusės LDK laidotuvių pamoksluose visi be išimties minimi kilmingieji buvo ypatingo pamaldumo pavyzdžiai. Pamokslininkai nurodo tuos pačius pamaldumą išreiškiančius motyvus: asketinį gyvenimo būdą, dažną lankymąsi bažnyčioje, ilgą maldą, pamaldumą skatinančių knygų skaitymą. Karalienių pamaldumą Skarga nusako panašiai, anot jo, Ona Jogailaitė

[...] daug valandų praleisdavo melddamasi ir bažnyčiose, ir pagal įprotį, [atsižvelgdama] į moterišką jėgą. Paprastai kasdien aštuonias valandas ryte ir per mišparus praleisdavo bažnyčioje melddamasi. Tad man dalyvaujant, Popiežiaus legatas Portikas⁴⁴, stebėdamasis tokiu įkarščiu, ją barė, kad rūpintųsi savo sveikata. O pasninkų metu ir 40 valandų meldėsi, dieną ir naktį, ištverė ir kitas dvi naktis, mažai kur išeidama. Tomis didžiomis dienomis, Ketvirtadienį, Penktadienį ir Šeštadienį, net iki Sekmadienio griežtai pasninkavo: ir tarp žmonių [likdavo] neatpažinta, tarsi kažkokia neturtėlė, o kartais net iki alpimo pasilikdavo bažnyčioje, visada Varšuvoje pas bernardinus.⁴⁵ (SKP, 186)

Apie Onos Habsburgaitės maldingumą Skarga kalba taip:

⁴² „Fundament cnot wzytykich i pobożności jeft, Katolicka S. Wiara. Bo bez niey nikt w naylepzyzm żywocie podobać się Panu Bogu nie może. Którą ona jako od przodkow fwoich wzięła: tak jey też z wielkim nabożeństwem i oftróżnością dochowała.“

⁴³ „Pod *Interregnum*, gdy jeden Wojewoda w Warszawie zbor i miniftry zakładać chciał: mocnie się sprzeciwiła, i miniftry wygnała, i miała wzytyckiego z jego przedmiefzczany od tey fkozy obroniła.“

⁴⁴ Vincenzo dal Portico – apaštalinis nuncijus Lietuvoje ir Lenkijoje 1567–1573 m.

⁴⁵ „Na modlitwie i w Kościołach wiele godzin, i nad zwyczaj i fiłę niewieścią, trawiła. Połpolicie co dzień ośm godzin rano i na Niefzporze w Kościele modląc się przebyła. Tak, iż przy mojej przytomności, Papiefki Legat *Porticus* barzo się takiey gorącości dziwując, o to ją karał, aby zdrowie fwoje na baczeniu miała. A czałow poftnych, i modlitew 40. godzin, dzień i noc, i drugdy dwie nocy, mało co wychodząc, przetrwała. W one wielkie dni, Czwartek, Piątek i Sobotę, aż do Niedziele furowie pościła: i między pospółftwem nieznamą jako uboga jedna, aż drugdy do omdlenia, w Kościele zoftawiała: zwłafzcza w Warfzawie u Bernardynow.“

[...] tik atsikėlusį leido laiką melsdamasi ir skaitydama religines knygas, niekam tuo laiku neleisdama užėti. Prieš šv. Mišias paprastai su nuodėmklausiu truputį pasikalbėdavo apie išganingus dalykus, po to visada išklausydavo dvejų mišių, vienų – už gyvuosius, kitų – už mirusiųosius. Tą darė ir keliaudama. Paskui dalyvaudavo pasitarimuose ir priėmimuose, ir vis dėlto dar vieną valandą prieš pietus ištaikydavo maldai. Po pietų ketvirtą valandą niekada nepraleisdavo mišparų, o per vigilijas ir šventes visada klausydavo giedamų mišparų. Po vakarienės prieš miegą niekada neatsisakydavo savo sąžinės ataskaitos ir maldos. Dukart per mėnesį pamaldžiai maitindavosi mūsų Išganytojo kūnu ir krauju.⁴⁶ (SKP, 211)

Vėlesniuose Baroko laidotuvių pamoksluose ypatingas asmens pamaldumas vis dažniau reiškiamas kūniškais ženklais – kūno marinimu, plakimu, kankinimu, tačiau tai dar nebuvo būdinga Skargos retorikai.

Pamaldaus žmogaus paveikslą papildė ypač svarbi dorybė – išmaldų davimas – viena populiariausių katalikiškų laidotuvių kalbų „bendrųjų vietų“⁴⁷. Visuose laidotuvių pamoksluose aptariant mirusiųjų dorybes ypač akcentuotas išmaldos davimas kaip turto atsisakymas. Estera Lasocińska neturto, skurdo temą išskiria kaip vieną populiariausių lenkų Baroko literatūroje⁴⁸. Laidotuvių pamokslininkai, aiškindami apie būtiną išmaldos davimą, dažniausiai remiasi Tobito knyga. Skarga savo antrame pavyzdiniame laidotuvių pamoksle taip pat cituoja Tobito knygą: „Iš tikrųjų išmalda visiems, ją duodantiems, yra vertinga atnaša Aukščiausiojo akivaizdoje“ (Tob 4, 11) ir „Išmalda [...] išgelbsti žmogų nuo žengimo į tamsiąją buveinę“ (Tob 4, 10)⁴⁹ (SKP, 158). Ona Habsburgaitė buvo ypač gailestinga – ją taip išauklėjo jos pamaldi motina

⁴⁶ „Skoro wftawfzy, na modlitwie i czytaniu nabożnych książek czas trawiła, żadnemu się w ten czas nachodzić nie dopuŝczając. Przed ŝluchaniem Ofiary S. pospolicie z Spowiednikiem o rzeczach zbawiennych cokolwiek rozmawiała; potym dwu zawżdy Mfzy ŝluchała, jedney za żywe, drugiey za umarłe. Co i w drodze czyniła. Potym na odprawach i ŝluchaniu zasiadała, a jednak jeŝczcie drugi czas do modlitwy przed obiadem fobie ŝposabiła. Po obiedzie o czwartey z poŝudnia, nigdy Nieŝpornych godzin nie omieŝzkała, a w wigilie i ŝwięta zawżdy ŝpiewanego Nieŝporu ŝluchała. Po wieczery nigdy rozbierania ŝumnienia ŝwego i modlitwy przed ŝpaniem nie zaniechała. Dwakroć na mieŝiąc, Ciałem się i Krwią Zbawiciela naŝzego nabożnie karmiła.“

⁴⁷ Marek Skwara, *op. cit.*, p. 471–472.

⁴⁸ Estera Lasocińska, „Cnota sama z madoŝcią jest naszym żywotem“: Stoickie pojęcie cnoty w poezji polskiej XVII wieku, (*Studia Staropolskie, Series Nova*, t. VI (LXII)), Warszawa: Wydawnictwo IBL, 2003, p. 116.

⁴⁹ „Jałmużna jeŝt wielkie ufanie tym, którzy ją czynią“, „Jałmużna wyzwala od grzechu.“

erchercogienė⁵⁰: „buvo įpratusi maitinti kas savaitę 12 vargšų, o per didžiąsias šventes 24 [vargšus], kuriems pati patarnavo, juodus aprūkčius puodus ir katilus naudojo, pati skyrė ir dalijo, pati pjaustė ir davė, labai noriai tarsi pačiam Kristui tarnaudama“⁵¹ (SKP, 212–213). Ona Jogailaitė taip pat buvo dosni: šelpė bažnyčias, vienuolynus, ligonines, akademiją (SPK, 192).

Skargos karalienių paveikslus užbaigia išskirtos panašios savybės ir gerosios mirties vaizdas. Ona Jogailaitė „buvo didžiai paprasta ir iš visos širdies nuoširdi moteris, niekam klastos ir apgaulės bei nuostolio nei linkėjo, nei darė“⁵² (SKP, 192), priešams niekada neatsilygindavo blogu, buvo meili aplinkiniams, tinkamai rūpinosi namais, mirusiesiems rodė tinkamą pagarbą (SKP, 192). Ona Habsburgaitė buvo ypač nusižeminusi, būdama karalienė tapatinosi su vargšais (SKP, 213), buvo itin gera žmona, tinkamai prižiūrėjo namus, šeimos narius, jaunuomenę auklėjo taip, tarsi gyventų vienuolyne (SKP, 213–214), kartu buvo išmintinga, aštraus proto, valdydama laikėsi teisingumo (SKP, 214), taip pat buvo drąsi, nes nepabijojo kartu su vyru plaukti į Švediją ir narsiai ištverė šią pavojingą kelionę (SKP, 215–216). Ypatingą karalienės dorumą pamokslininkas atskleidžia pasitelkdamas antitezę: „Būdama tokia puiki ir didi karalienė, jauna ir žydinčio grožio, ji nesimėgavo jokiais karališkais malonumais ir pramoginiais žaidimais. Tik vieną kartą per metus su savo panelėmis kažką panašaus sau leido: bet visus metus atsisakydavo šokių, kaukių balių, muzikos, puotų ir mėgavimosi prabangiais bei įmantriais patiekalais“⁵³ (SKP, 215); o karalienės siekį išlaikyti krikščionišką skautumą liudija prisimindamas istoriją: „Prisimenu, kad kartą dėl vieno vyro netinkamo žvilgsnio paskui niekam neleido praeiti pro tą vietą, kur [tas vyras] buvo praėjęs“⁵⁴ (SKP, 214).

⁵⁰ Maria Anna von Bayern (1551–1608) – Austrijos erchercogienė.

⁵¹ „Miała ten zwyczaj, iż co tydzień 12. ubogich, a na wielkie święta 24. karmiła, którym fama ręką fwoją i pracę fłużyła, czarne okopciałe garnce i kotły obracała, fama wydawała i dzieliła, fama krajała i podowała, z wielką ochotą jako famemu Chryftusowi służąc.“

⁵² „Była białogłowa wielkiey profitoty i uprzejmości ferdeczney, chytróści, i ofzukania i fzkody żadnemu nigdy ani życzyła ani czyniła.“

⁵³ „A bėdac tak doftateczną i wielką Królową, i młodą w leciech a urodzie kwitnącą: żadnych Pańfkich rofkofzy i zabaw krotofilnych nie używała. Raz w rok tylo z Pannami fwemi co- kolwiek takiego przypufzczała: ale cały rok ani tańcow, ani mafzkar, ani muzyk, ani biesiad i używania rofkofznych i wymyślnych potraw nie zażyła.“

⁵⁴ „Pomnię, iż raz dla jednego złego u mężczyzny weyrzenia, przechodzić przez to mieysce gdzie fzedł, nikomu na potym nie dopuściła.“

Skarga Oną Habsburgaitę iškelia kaip idealią žmoną, nes, pasak jo, ši jos dorybė apima visas kitas dorybes: „O mes žinome, koks sutarimas buvo tarp šios poros, koks džiugus ir ramus gyvenimas, kokia nuoširdi ir krikščioniškai santuokai būdinga meilė“⁵⁵ (SKP, 217). Siekdamas nusakyti santuokos esmę, pamokslininkas cituoja Siracido knygą (Sir 26, 1: „Laimingas geros žmonos vyras, jo gyvenimo dienos bus dvigubai pailgintos“), tačiau nepateikia savų interpretacijų kaip vėlesni Baroko pamokslininkai. Įspūdžiui sustiprinti Skarga cituoja pačios karalienės žodžius: „Ji kalbėjo: kur bus karalius, ten ir aš turiu būti: jo nelaimė – mano nelaimė, jo mirtis – mano mirtis“⁵⁶ (SKP, 217), o prieš mirtį dėkojo Dievui už tokį vyrą: „Dėkoju Viešpačiui Dievui, davusiam man pamaldų ir dievobaimingą vyrą, taip nuoširdžiai mane paskatinusį Viešpaties Dievo meilei ir pamaldumui. Nėra pasaulyje geresnio žmogaus už mano karalių, džiuginantį mane tokiais didžiųjų dorybių pavyzdžiais“⁵⁷ (SKP, 218). Meilės tarp vyro ir žmonos nusakymas, pasak istorikės Jolitos Sarcevičienės, analizavusios vyro ir žmonos santykius XVI–XVII a., yra naujas XVII a. reiškinys (mokslininkė remiasi Europos šeimos istorijos tyrėjais): „XVII a. atsiranda vis daugiau autorių, kurie ima skelbti, kad vyrą ir žmoną turėtų sieti ne tik bendri giminės tikslai bei vaikai, bet ir jausmai, meilė, prisirišimas ir pan.“⁵⁸

Skarga, kaip įprasta laidotuvių pamoksluose, smulkiai aprašo paskutines gyvenimo dienas, patį mirties momentą, parašius testamentą, priėmus komunią, gavus paskutinį patepimą, atsisveikinus su visais ir pan. Artėjančios baigties akivaizdoje dažniausiai minima liga – gerosios mirties pranašė – kaip galimybė dar spėti pasiruošti mirčiai. Ona Jogailaitė pati nujautė artėjančią ligą ir mirtį: „Tų metų rugpjūčio pabaigoje pasijutusi silpnai tarė savo nuodėmklausiu: „Jau greitai susirgsiu ir nepasveiksiu. Ir rugsėjo pradžioje užpuolė

⁵⁵ „A iż wiemy jaka w tey parze ludzi była zgoda, jakie uciefzne i fpokoyne miefzkanie, jaka uprzeyma i małżeńftwu Chrześcianfkiemu własna miłość.“

⁵⁶ „Ona mōwiła: Gdzie Król bēdzie, tam i ja być mam: niefzczęście jego, niefzczęście moje: śmierć jego, śmierć moja.“

⁵⁷ „Dziękuję Panu Bogu memu, który mi dał pobożnego i Boga fię bojącego mēża, który mię ku zamiłowaniu Pana Boga i nabożeńftwu tak gorąco pobudza. Nie ma świat lepfzego człowieka, jako Król mōy, który mię takiemi cnot wielkich przykłady uwesela.“

⁵⁸ Jolita Sarcevičienė „Vyro ir žmonos santykių modelis XVI a. II pusės – XVII a. I pusės proginėje literatūroje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje – patriarchatas ar partnerystė?“, in: *Kultūrų sankirtos*, Vilnius: Diemedžio leidykla, 2000, p. 205–206.

ją didelė liga⁵⁹ (SKP, 190–191). Ona Habsburgaitė, pasak Skargos, taip pat tarsi nujautė artėjančią mirtį: „Ji seniai prieš mirtį, tarsi Šventosios Dvasios apšviesta, kalbėjo Šviesiausiam Karaliui: „Atrodo, kad greitai išsiskirsime. [...] Tą sekmadienį pasijuto blogai [...]. O kai antradienis atėjo, taip užgulė jai krūtinę, kad labai sunkiai kvėpavo, bet, tarsi būtų sveika, sėdėjo savo kėdėje įprastai apsirėngusi; gydytojai įspėjo apie pavojų. Beveik per pačius pietus, apie 12 valandą, pasijuto ypač blogai“⁶⁰ (SKP, 224–225). Pasak Maciejaus Włodarskio, „Negalia arba liga su visu savo sunkumu buvo „gera“ mirties priežastis todėl, kad leido mirti namuose, apsuptam šeimos ir draugų, laikantis privalomo ceremonialo, o svarbiausia, įspėdavo apie artėjančią mirtį ir leisdavo tinkamai jai pasiruošti.“⁶¹

Karalienė Ona Jogailaitė, besilaikiusią *Ars moriendi* („Mirimo meno“) nuostatų, tinka pavadinti tikra *moribunda* (lot. „mirsiančioji“). Pasak Maciejaus Włodarskio, būtent tokiems asmenims, kuriuos galima apibūdinti kaip *moribundi*, tai yra asketams, vienuoliams, atsiskyrėliams, buvo skirti „Mirimo meno“ traktatai⁶². Karalienė nuolat ruošėsi mirčiai, mąstė apie ją, o sunkiai sirgdama pamaldžiai atsakydavo, kad trokšta mirties ir jos nebijo (žr. SKP, 191):

Girdėjau iš jos lūpų, kai pasakė, kad visus reikmenis laidotuvėms saugojo po savo lova ir su savimi vežiojosi, ir visada turėjo tvarkingai surašytą testamentą. Kapą pasiruošė Krokuvoje prieš keliolika metų ir prie jo ten būdama pagal savo įprotį meldėsi žvelgdama į savo atvaizdą ir antkapį ir mąstydamą apie savo baigtį. Ir dėl to Viešpats Dievas suteikė jai labai laimingą mirtį paskutinį kartą sergant.⁶³ (SKP, 191)

⁵⁹ „Na końcu miesiąca Augusta roku tego czując się słabą, rzekła do swego Spowiednika: już rychło wpadnę w niemoc, z której nie wstanę. I na początku Septembra nałapała na nią wielka choroba.“

⁶⁰ „Ona dawno przed śmiercią, niejako Duchem S. Wiedząc, mówiła do Króla J. M. Zdami się, iż się rychło rozdzielim. [...] W onę Niedzielę źle się mieć poczęła [...]. A gdy Wtorek przyszedł, barzo jey piersi ociężały, iż z trudnością wielką oddychała, a jednak jako zdrowa w fwoim zwykłym ubiorze na krześle siedziała; lekarze poznali niebezpieczeństwo. W famy prawie obiad około godziny 12. barzo się źle mieć poczęła.“

⁶¹ Maciej Włodarski, *Ars moriendi w literaturze polskiej XV i XVI w.*, Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, 1987, p. 82.

⁶² *Ibid.*, p. 11.

⁶³ „Słyszałem z uft jey, gdy powiadała, jako wżyfłkie potrzeby do pogrzebu pod fwoim łóżkiem chowała, i z fobą woziła, i testament zawždy porządnie fpisany miała. Grob fobie przed kilkanaście lat w Krakowie zgotowała, i na nim się zawždy tam będąc wedle fwego zwyczaju modliła, na fwój obraz i kamień grobowy patrząc, i o końcu swoim myśląc. I przetoż Pan Bóg jey dał barzo fzcześnie w chorobie ofłatniey zeyście.“

Siekdamas labiau sujaudinti klausytoją, pamokslų pabaigoje Skarga pasi-
telkia stilistinę priemonę – *sermocinatio* – mirusiojo žodžių pateikimą teks-
te⁶⁴. LDK laidotuvių pamoksluose ši priemonė yra dažna. Ona Habsburgaitė
„prabyla“ *consolatio* dalyje, norėdama paguosti savo artimuosius:

Kodėl verkiate? [...] Ištikimas ir žodžio besilaikantis Dievas buvo man gailestingas
ir teisingas. [...] Nelinkėkite man grįžti prie jūsų rūpesčių, baimės, ligų ir sielvartų,
tenkančių ir karališkiems luomams, dėl kurių veikiau verkite, o mano laime pa-
sidžiaukite: nes perplaukiau audringą jūrą ir pasiekiau mylimą ir linksmą tėvynės
krantą, atpirktą Kristaus krauju. Nes jau baigiau didį ir baisų karą su pasauliu,
kūnu ir velniu.⁶⁵ (SKP, 227–228)

Šią stilistinę priemonę, pavadintą prozopopėja, aptaria ir LDK pamoksli-
ninkas, poetas Motiejus Kazimieras Sarbievijus (Matthias Casimirus Sarbie-
vius, Maciej Kazimierz Sarbiewski, 1595–1640) savo teorinio veikalo *Poezijos
mokslas* (*Praecepta poetica*) dalyje „Viena knyga apie minties figūras“ („De
figuris sententiarum“). Sarbievijus prozopopėją priskiria prie padedančių su-
jaudinti figūrų ir nurodo dešimt jos vartojimo būdų. Būtent antrasis yra toks,
„kai mirusieji kalba tarsi gyvi“⁶⁶. Išsakyta mirusiojo „patirtimi“ yra guodžia-
mas krikščionis, jaukinama mirtis, žadinamas pomirtinio gyvenimo troški-
mas. Kita vertus, tiesioginės kalbos intarpai bei paties autoriaus sušukimai
yra Skargos mėgstama meninė priemonė bei atitinka barokiško vaizdingumo,
pamoksliui būdingo emocingumo reikalavimus⁶⁷.

⁶⁴ Žr. Dobrosława Platt, *op. cit.*, p. 59, 70. Platt terminą „sermocinatio“ perima iš Heinricho
Lausbergo; žr.: Idem, *Handbuch der literarischen Rhetorik: Eine Grundlegung der Litera-
turwissenschaft*, München: Max Hueber Verlag, 1973, p. 407.

⁶⁵ „Czegoż płaczecie? [...] Wierny i w łowie nie odmienny Bóg, uczynił ze mną miłosierdzie i prawdę.
[...] Nie życzie mi wracać się do wazzych tych kłopotow, bojaźni, chorob i fmutkow, którym
i Królewskie ftany podległy, na które raczey płaczcie, a fczęściu się memu poraduycie: iżem
nawalności morfkie przepłynęła, i do miłego a wesołego brzegu oyczyzny, krwią Chryftusową
kupionej, przebyła. Iżem już z wielkiej i ftrafzliwej wojny z światem, i z ciałem i z czarty, ufzła.“

⁶⁶ Žr. Motiejus Kazimieras Sarbievijus, „De figuris sententiarum“, in: Idem, *Poetica = Poetika*,
parengė, papildė, pratarinę parašė ir rodykles sudarė Ona Daukšienė, Vilnius: Lietuvių
literatūros ir tautosakos institutas, 2009, t. 1: *Praecepta poetica = Poezijos mokslas; De
perfecta poesi = Apie tobulą poeziją*, p. 235, 246. „Il modus est, quando mortui inducuntur
loquentes quasi vivi“ (vertė Eugenija Ulčinaitė).

⁶⁷ Mintautas Čiurinskas, *XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės biografistika*,
Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 135.

Skarga laidotuvių pamoksluose, skirtuose karalienėms, pateikė idealius karalienių paveikslus, kuriuos individualizavo iškėlęs tam tikrą bruožą: Oną Jogailaitę – kaip politikę, Oną Habsburgaitę – kaip idealią žmoną. Karalienių dorybės, iš kurių svarbiausia yra pamaldumas, pateikiamos kaip ugdymo priemonė, kaip nuoroda, koks turi būti teisingas žmogus. Vėlesniuose Baroko laidotuvių pamoksluose dorybės pasitelkiamos kaip galimybė gražbyliauti, demonstruoti savo iškalbą, daryti klausytojams kuo didesnę įspūdį, juos pri-trenkti, įtikinti tokių dorybių būtinumu.

PAVYZDINIAI LAIDOTUVIŲ PAMOKSLAI

Pavyzdiniuose laidotuvių pamoksluose Skarga svarsto temas, kurias vėliau, pasitelkdamis įspūdingas retorines priemones, įmantrius *exempla*, išsamiai plėtos pamokslininkai. Šie tekstai neturi įprastinės laidotuvių pamokslų sche-mos, skirtingai negu Kazimiero Jono Vaišnoravičiaus (Kazimierz Jan Wojszna-rowicz; m. 1677) pavyzdiniai laidotuvių pamokslai jo veikale *Politinis ora-torius* (*Orator polityczny*). Šio autoriaus pamokslus galima pritaikyti mirus bet kuriam asmeniui, tereikia įterpti atitinkamą vardą. Skargos pirmieji du pavyzdiniai laidotuvių pamokslai turi *lamentatio* ir *consolatio* dalis. Trečiasis laidotuvių pamokslas yra skirtas kilmingojo laidotuvėms, tad pasitelkiama ir *laudatio* dalis. Kiekviename šių pamokslų svarstoma skirtinga tema – ne vieną jų Skarga plėtoja laidotuvių pamoksluose, skirtuose karalienėms.

Su pavyzdiniais laidotuvių pamokslais siejamas „Pamokslas apie mirtį“ (nes „tinka ir laidotuvėms“, kaip teigiama pavadinimo paantraštėje) yra tarsi savotiška *Ars moriendi* traktatų santrauka. Skarga aptaria nuolatinio mąstymo apie mirtį (*perpetua meditatio mortis*) naudą ir svarbą: „Ne dėl to apie mirtį patariame mąstyti, kad apimtų melancholija, bet kad išvengtumėte amžinos ir baisios melancholijos. Mąstymas apie mirtį baigiasi linksmybe“⁶⁸ (SKP, 71), taip pat aiškina, kodėl Dievas nuo žmogaus nuslėpė mirties valandą, akcen-tuoja šio pasaulio laikinumą, praeinamumą (*de contemptu mundi*) ir žmogaus menkumą, o pamokslo pabaigoje pateikia konkrečius nurodymus, ką atlikti

⁶⁸ „Nie dla tego o śmierci myśleć radzim, abyśmy melankolią mieli: ale żebyśmy wieczney i piekielney melankoliey ufzli. Rozmyślanie o śmierci, weselem fię kończy.“

prieš mirtį. Išsakytos mintys apie mirtį pasikartoja ir pavyzdiniuose laidotuvių pamoksluose. Šis pamokslas svarbus ir tuo, kad jame akivaizdžiai siejama *meditatio vitae et mortis* – katalikai gerus darbus įvardijo kaip svarbiausią dalyką siekiant geros mirties⁶⁹. Baroko laidotuvių pamoksluose koncepcija *qualis vita, talis mors* („koks gyvenimas, tokia ir mirtis“) plėtojama su įspūdingais pavyzdžiais, gausiais pamokymais bei nurodymais.

Pirmajame laidotuvių pamoksle Skarga iškelia verkimo ar neverkimo prie mirusiojo problemą. Ši tema yra bendroji laidotuvių pamokslų vieta, daugiausia svarstoma remiantis Siracido knyga (Skargos pasirinktas moto taip pat yra iš šios knygos – Sir 38, 16). Antrajame laidotuvių pamoksle nuskamba barokiški svarstymai apie gyvenimo trumpumą, iškeliant jo privalumus. Skarga pasirenka moto iš Jobo knygos (Job 14, 5). Baroko pamoksluose dažniausiai cituojamos Jobo, Koheleto, Siracido knygos, skelbiančios žmogaus menkumą, gyvenimo praeinamumą. Trečiajame laidotuvių pamoksle Skarga lygina katalikų ir kitatikių laidotuves. Siekdamas sujaudinti adresatą, jis paprastai pasitelkia kontrastą, paralelę, o vėlesni Baroko pamokslininkai dažniau kuria vaizdus, emblemas: pvz., „Šis pasaulis yra kaip nupiešta duona ir uogos, kuriuos kvaili vaikai griebia ir apsigauja manydami, kad tai yra tikra“⁷⁰ (SKP, 152). Tą patį teiginį Skarga pateikia laidotuvių pamoksle, skirtame karalienei Onai Jogailaitei, kalbėdamas apie pasaulio laimę ir kartu pasiremdamas Pirmuoju laišku korintiečiams (1 Kor 7, 31: „Nes šio pasaulio pavidalas praeina“): „Šios pasaulio laimės yra ne tokios, kokias matome, bet yra, kaip apaštalas jas pavadino, atvaizdas ir paveikslas, paties dalyko [esmės] savyje neturinčios“⁷¹ (SPK, 179–180).

Viena įdomiausių Skargos svarstomų temų, siejančių šiuos pamokslus, yra kūno tema. Pamokslininkas parašė du pamokslus apie kūną – „apie trečią mūsų sielos priešą“ (pirmieji du yra pasaulis ir velnias). Baroko epochoje ypač išryškėjo žmogaus, būtent jo kūniškumo, nuvertinimo tendencija⁷². Skarga kūną pavadina

⁶⁹ Ši koncepcija patvirtinta ir Tridento Bažnyčios Susirinkimo VI sesijos dekretu apie nuteisinimą, kur teigiama, kad žmogus nuteisinamas, jei tikėjimas veikia kartu su gerais darbais. Žr. *Dokumenty Soborów Powszechnych*, t. IV, p. 300–301.

⁷⁰ „Świat ten jeft jako malowany chleb i jagody, za które fię głupie dzieci chwytają i ofzukawają, mniemając żeby prawdziwe były.“

⁷¹ „Iż te fzcęścia świata tego nie takie fą, jako fię widzieć dadzą, ale fą, jako je Apostoł nazwał, figura i malowanie, rzeczy famey w fobie nie mające.“

⁷² Žr. Grzegorz Raubo, *Barokowy świat człowieka: Refleksja antropologiczna w twórczości Stanisława Herakliusza Lubomirskiego*, Poznań: Wydawnictwo WiS, 1997, p. 55.

tarnu, gyvuliu, belaisviu, o mirusį kūną – „bjauria dvėseną“ (žr. *SKP*, 75). Bjaurumo retoriką ypač mėgsta vėlesni pamokslininkai (plg. Sirvydo raupsais apkrėsto kūno alegorija⁷³). Pamoksluose, kaip ir Šv. Rašte (pvz., Laiške romiečiams, Laiške galatams), reiškiamą linkusio į blogį ar kūno kaip nuodėmės priežasties koncepcija, o kova su nuodėme ir kūnu buvo suvokiama kaip galimybė išsilaisvinti iš kaltės, kaip šansas nuodėmingajam pasitaisyti, išsigelbėti.

Skarga pasitelkia Viduramžiais populiarių kūno kaip kalėjimo vaizdinį. Jacques'o Le Goffo teigimu, jau Viduramžiais kūnas traktuotas kaip kalėjimas: „Kūnas – sielos kalėjimas (*ergastulum* – vergų kalėjimas), tai ne tik jo įprastas vaizdinys, bet ir apibrėžimas.“⁷⁴ Baroko epochoje populiarius buvo ir šiaurinio gyvenimo kaip kalėjimo vaizdinys, iš kurio išlaisvina tik mirtis⁷⁵. Pirmiausia šį vaizdinį Skarga pasitelkia pirmajame, o išplėtoja trečiajame pavyzdiniame laidotuvių pamoksle:

Tas kūnas, kuriame gyvename, vargina mus ir nepaklusnumu, ir savo darbais, ir ligomis, ir mirties laukimu kas valandą. Sėdime tame kūne kaip blogame ir smirdinčiame, ir neuždengtame, be stogo, kalėjime, kaip pašiūrėje, kurioje visada laša, kaip moliniame namelyje, kurį kasdien blaško lietūs ir vėjai ir į kurį smelkiasi drėgmė.⁷⁶ (*SKP*, 146)

Bjaurėkimės tuo gyvenimu kūne, kuris yra tikras įkalinimas ir kalėjimas šiame pasaulyje: geresnio ieškokime ir juo rūpinkimės. Kol žmogus nenusidėjo, gyveno gerai, ilsėjosi rojuje: kūnas buvo paklusnus, be skausmų, be darbo, be mirties, gyveno tarsi viskuo aprūpintame name, bet ne karališkame, ne Dievo rūmuose, kurie yra Dangus, dėl kurio esame sukurti ir kuris mums buvo, jei gerai elgsimės,

⁷³ Žr. Šyrvids, *Punktay sakimu (Punkty kazań)*, Teil I: 1629, Teil II: 1644, litauisch und polnisch mit kurzen grammatischer Einleitung, hrsg. von Dr. Franz Specht, Professor an der Universität Halle-Wittenberg, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1929, d. 1, p. 251–254.

⁷⁴ Jacques Le Goff, *Viduramžių vaizduotė*: Esė, iš prancūzų k. vertė Diana Bučiūtė, Vilnius: Alma littera, 2003, p. 157.

⁷⁵ Apie tai kalba Jeanas Delumeau savo knygoje *Grzech i strach: Poczucie winy w kulturze Zachodu XIII–XVIII w.*, przełożył Adam Szymanowski, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, Oficyna Wydawnicza Volumen, 1994.

⁷⁶ „Ciało to, w którym żyjemy, trapi nas i niepoflufzeństwem, i pracami fwemi, i chorobami, i czekaniem śmierci co godzina. Siedzim w tym cielem, jako złym i śmierdzącym i niepokrytym więzieniu, jako w fzoście, do której zawždy ciecze, jako w glinianym domku, który fię co dzień od defzczu i wiatru rozsypuje, i mokrością rościeka.“

pažadėtas. O kai nusidėjo ir nuo savo Viešpaties Dievo atitolo, įkalino jį Viešpats Dievas ir pasodino jį į kalėjimą, ir davė tokį vargingą ir pilną darbų pasaulį, ir ši gyvulių tvartą. Tas mūsų kūnas yra kalėjimas, tamsus, suplėkęs, vargingas [...]. Kaip kalėjime žiūrime tik pro vieną langelį, taip ir kūnas turi ankštus langelius: tas kūnas turi akis ir ausis kaip siaurus langelius, daug matyti ir išmanyti negalėdamas. Kaip kalėjime tik per langelį paduoda valgyti, ir ne ką nori, o tik tai, ką paduoda: taip mes ne tai darome, ką norėtume, bet kaip Apaštalas sako [nuoroda Rom 7, 15–17], darome, ko nenorime, prie ko mūsų blogi norai, prieš kuriuos negalime atsilaikyti, mus palenkia.⁷⁷ (SKP, 173–174)

Kūno kaip „molinės trobelės“ (žr. taip pat SKP, 160, 172) vaizdinys pasi-
telkiamas ir vėlesniuose laidotuvių pamoksluose: „Mūsų sielos mirtinguose
kūnuose kaip molio trobose uždarytos, neturi atverto langelio iki širdies, kaip
ten joje muša pulsas, nežino, ar ji balta, ar juoda, nežino“⁷⁸, – teigia jėzuitas
Mykolas Ginkevičius (Michał Ginkiewicz; apie 1594–1663).

Kūno vaizdinys leidžia pamokslininkams įtikimiau atskleisti žmogaus
prigimtinių nuodėmingumą, įdaiktinant sunkiai suvokiamą nuodėmę ir jos
pasekmes. Antrajame laidotuvių pamoksle Skarga „atranda“ palyginimą, aki-
vaizdžiau atskleidžiantį nuodėmės sunkumą:

⁷⁷ „Obrzydźmy fobie to miezkanie w cieie, które jeft fzczerem więzieniem, i trumą na tym
świecie: a lepfzego fzukaymu i o nie fię ftaraymy. Póki człowiek nie zgrzeżył, miał miezkanie
dobre, wczasy wżyfłtkiem i w Raju opatrzone: ciało miał powolne, bez bolow, bez pracy, bez
śmierci, miezkał jako w domu na wżyfłtko opatrzonym: ale jednak nie w Królewłkim ani
w Pańłkim pałacu, który Niebo jeft, na które ftworzeni jeftęśmy, i które mu było, gdyby fię
dobrze zachował, obiecano. A gdy zgrzeżył, i Pana Boga fwego odstąpił: wsadził go Pan Bóg
do więzienia i do tey turmy, dając mu takie ciało do miezkania, i taki świat nędze i pracy
pełny, i tę bydlęcą ftaynią. Ciało to nafze więzienie jeft, ciemne, zatęchłe, ubogie. [...] Jako
w więzieniu nie patrzym tyło przez jedno okienko: tak to ciało ma oczy i ufzy, jako ciasne
okienka, wiele widzieć i wiedzieć nie mogąc. Jako w turmie jeść przez okienko tyło podają,
a nie to jefz co chcefz, jedno to coć podadzą: tak i my nie to czynim, cobyśmy chcieli, ale
jako Apostoł mówi, to czynim co niechcem, do czego nas złe chęci nafze, których utrzymać
nie możemy, popychają.“

⁷⁸ Michał Ginkiewicz, *Recepta z Nieba na choroby dwoiakiiego ięzyka wyięta z S. Ewangeliy,
ktorą Kościół Katolicki czyta na XI. niedzielę po świętkach* / a teraz na instanciją łasnie
Wielmoznego Pana Ie^o Mosci Pana Kazimierza Leona Sapiehy podkanclerzego W. X. L.
&c. &c. do druku podana [...], Vilnae: Typis Academiae Soc. Iesu, 1646, lap. B³ verso. „Nafi
duchowie w ciałach śmiertelnych iako w chatach glinianych zawarci, okienka otwartego do
ferca nie maia, iako tam w nim pulfy biał, nieznaią, czy ono białe, czy czarne, nie wiedza.“

Rūbą nuo kūno nuvilksi lengvai ir be skausmo, nes neprilipo prie tavęs ir prie tavo kūno, bet pradėjęs plėsti nuo savęs plaukus, nagus ir odą, labai klyktum, kadangi yra suaugęs su tavuoju kūnu. Taip ir tai, kas prie tavo širdies prigludo švelniai ir su meile ir susiliejo su tavimi, ypač sunkiai atplėšiama. O ką mažiau vertini ir su kuo nesusisaistei, ir prie ko malonios meilės nepridėjai, nebus sunku to netekus ar atėmus.⁷⁹ (SKP, 155)

Vis dėlto Skarga, akcentuodamas kūno nuodėmingumą, iškelia ir jo reikalingumą

„Nėra mūsų kūnai tarsi iš žagarų vienai nakčiai miške padaryti guoliai, kuriuos svečiai permiegoję palieka ir prie jų nebegrįžta, bet yra kaip rūmai, pastatyti iš brangaus mūro, iš kurių karalius tik trumpam išvažiuoja ir vėl į juos grįžta. [...] Kaipgi neturėtume jų saugoti ir gerbti, jei padeda išganyti sielas?“⁸⁰ (SKP, 137)

Skargos laidotuvių pamokslai neabejotinai pravertė vėlesniems pamokslininkams dėl tikslingai parinktų ir argumentuotai išplėtotų temų ir jų įvairovės.

IŠVADOS

Skargos laidotuvių pamoksluose atsiskleidžia barokinė pasaulėjauta, tačiau Baroko retorika dar ne tokia akivaizdi, o kalbėjimas apie mirtį nėra taip įmantriai išplėtotas kaip vėlesniuose Baroko laidotuvių pamoksluose. Skargos tekstai dar gana skaidrūs, – jis laikėsi nuostatos, kad skaitytoją galima įtikinti pirmiausia aiškiu dėstymu⁸¹. Tai skiria Skargą nuo vėlesnių pamokslininkų, kurie pasitelkia vieną pavyzdį po kito, pateikia intriguojamų Šv. Rašto interpretacijų. Vis dėlto kaip ir kitiems Baroko pamokslininkams, Skargai yra svarbesnė *movere* („jaudinti“) funkcija, – tai liudija dažni sušukimai, kreipiniai, tiesioginės kalbos intarpai ir įvairios istorijos, *exempla*, turėję paveikti skaitytoją, sužadinti jo pamaldumą ir įtikinti.

⁷⁹ „Suknią łączo i bez bolu z ciała zdeymieŹ, bo do ciebie i do ciała twego nie przyŹtała: ale włosy i paznogcie i łkórę gdyby z ciebie drzeć poczęto, barzobyŹ wrzefzczał: bo fię z ciałem twoim Źpoila. Tak i to co fię do ferca twego miłością i kochaniem przypilo i z tobą Źpoilo, barzo z cięŹkoŹcią wielką odchodzi. A co fobie mało waŹyŹ, i z czymęŹ fię nie oŹenił, i do czegoŹ uprzemey miłości nie przyŹoŹył: toć zgubić i tego odbieŹeć cięŹzko nie będzie.“

⁸⁰ „Nie fą ciała naŹe jako z chroftu komorki w leŹie na jeden nocleg uczynione, których goŹcie przespawŹy fię odbiegają, i do nich fię nie wracają: ale fą jako pałace z muru drogiego poŹtawione, z których Król na czas odjeŹdŹa, a zaŹ fię do nich wraca. [...] A jako ich Źzanować i czcić nie mamy, które duŹy do zbawienia pomagają?“

⁸¹ Plg. Mirosław Korolko, *op. cit.*, p. 85.

Skargos pateikti idealūs karalienių paveikslai, akcentuojant išskirtinį pamaldumą, yra bendroji laidotuvių pamokslų vieta, – visi be išimties laidotuvių pamokslų kilmingieji buvo ypatingo pamaldumo pavyzdžiai, o ypač pamaldūs vaizduoti valdovai, karaliai (plg. taip pat Skargos Šv. Kazimiero, *Lenkijos karaliai, gyvenimą...*). Taip sušvelninamas pavyzdiniuose laidotuvių pamoksluose akcentuotas žmogaus, ypač jo kūno, nuodėmingumas. Karalienių tobulas, šventiesiems prilygstantis, net aistringas pamaldumas, garbingos žmonos vaidmuo ir atsidavimas šeimai yra tinkamo gyvenimo nuorodos to meto moteriai. Kartu Skargos pamokslai iš kitų autorių laidotuvių pamokslų išsiskiria moters politikės vaizdiniu, retai aptinkamu religinėje literatūroje. Pavyzdiniai laidotuvių pamokslai dėl gausiai vartojamų pamokomojo ir moralizuojamojo pobūdžio pavyzdžių suvokiami kaip savotiški „etikos vadovėliai“, pateikiantys adresatui praktinio gyvenimo nuorodų, visiems bendrų elgesio normų.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

- BOGUCA MARIA, *Anna Jagiellonka*, Wrocław: Ossolineum, 1994.
- BRZOZOWSKI MIECZYŚLAW, „Teoria kaznodziejstwa“, in: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 2, cz. 1, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1975, p. 361–428.
- ČIURINSKAS MINTAUTAS, *XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės biografistika*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.
- DAROWSKI ROMAN, „Zarys filozofii jezuitów w Polsce od XVI do XIX wieku“, in: *Wkład jezuitów do nauki i kultury w Rzeczypospolitej Obojga Narodów i pod zaborami*, pod red. naukową Ireny Stasiewicz-Jasiukowej, Kraków–Warszawa: Wydawnictwo WAM, 2004, p. 119–152.
- DELUMEAU JEAN, *Grzech i strach: Poczucie winy w kulturze Zachodu XIII–XVIII w.*, przełożył Adam Szymanowski, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, Oficyna Wydawnicza Volumen, 1994.
- Dokumenty Soborów Powszechnych: Tekst łaciński i polski*, t. IV (1511–1870): *Lateran V, Trydent, Watykan I*, układ i opracowanie ks. Arkadiusz Baron, ks. Henryk Pietras SJ, Kraków: Wydawnictwo WAM, 2005.
- DUCZMAŁ MAŁGORZATA, „Ona Jogailaitė, in: *Jogailaičiai: [Biografijų žinynas]*, iš lenkų kalbos vertė Birutė Mikalonienė ir Vyturys Jarutis, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012, p. 380–400.
- GINKIEWICZ MICHAŁ, *Recepta z Nieba na choroby dwoiakiiego ięzyka wyięta z S. Ewangieliey, ktorą Kościół Katolicki czyta na XI. niedzielę po świętkach / a teraz na instancją Iasnie Wielmoznego Pana Ie° Mosci Pana Kazimierza Leona Sapiehy podkanclerzego W. X. L. &c. &c. do druku podana [...]*, Vilnae: Typis Academiae Soc. Iesu, 1646 (LNB Blenk. 2/646).

- GOFF JACQUES LE, *Viduramžių vaizduotė: Esė, iš prancūzų k. vertė Diana Bučiūtė*, Vilnius: Alma littera, 2003.
- KOROLKO MIROŚŁAW, *O prozie Kazań sejmowych Piotra Skargi*, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1971.
- LASOCIŃSKA ESTERA, „Cnota sama z madrością jest naszym żywotem”: *Stoickie pojęcie cnoty w poezji polskiej XVII wieku*, (*Studia Staropolskie, Series Nova*, t. VI (LXII)), Warszawa: Wydawnictwo IBL, 2003.
- MOKRSKI ANDRZEJ, *Trzy wieże na gruncie Jaśnie Wielmożney Familiei Ich Mościow panow Grudzyńskich od Wielmożnego lego Mości pana Stephana Grudzyńskiego wojewódzica Rawskiego, Uyskiego, Pileckiego [...] wystawione / a przy pogrzebie żałosnym od X. Andrzeia Hączla Mokrskiego, Societatis Iesu theologa pochwalone w Lowiczu w kościele Oycow Bedrnardynow dnia 27. Sierpnia roku 1640*, [Wilno: Druk Akad. Soc. Iesu, 1641?] (VUB III 4370).
- OLSZEWSKI JAKUB, *Żałoba po śmierci Naiśnieyszey Konstanciey Xziezny Litewskiej &c. arcykieżny Rakuskiej w kościele Kathedralnym Wileńskim 19. Jul. R. P. 1631 wystawiona, przez X. Jakuba Olszewskiego Soc Iesu doctora y dziekana S. Theologiey, kościoła Farskiego Wileńskiego kaznodzieię*, Vilnae: Typis Academicis Soc. Iesu, 1631 (VUB III 11532).
- PLATT DOBROŚŁAWA, *Kazania pogrzebowe z przełomu XVI i XVII wieku: Z dziejów prozy staropolskiej*, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo, 1992.
- RAUBO GRZEGORZ, *Barokowy świat człowieka: Refleksja antropologiczna w twórczości Stanisława Herakliusza Lubomirskiego*, Poznań: Wydawnictwo WiS, 1997.
- SARBIEVIJUS MOTIEJUS KAZIMIERAS, „De figuris sententiarum“, in: Idem, *Poetica = Poetika*, [parengė, papildė, pratarmę parašė ir rodykles sudarė Ona Daukšienė], [t.] 1: *Praecepta poetica = Poezijos mokslas; De perfecta poesi = Apie tobulą poeziją*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 195–249.
- SARCEVIČIENĖ JOLITA, „Vyro ir žmonos santykių modelis XVI a. II pusės – XVII a. I pusės proginėje literatūroje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje – patriarchatas ar partnerystė?“, in: *Kultūrų sankirtos*, Vilnius: Diemedžio leidykla, 2000, p. 189–217.
- SKARGA PIOTR, *Kazania przygodne i pisma różne W. X. Piotra Skargi Societatis Iesu na małe tomiki podzielone*, Według ostatniej (Roku 1738) czwartej, Wileńskiej edycji, na nowo, już to piąty raz, wychodzące, t. 2, [Połock]: Z Drukarni Połockiej Collegii Societatis Iesu, 1808 (LNB Clenk. 3/1808).
- SKWARA MAREK, *O dowodzeniu retorycznym w polskich drukowanych oracjach pogrzebowych XVII wieku*, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 1999.
- Šyrwids *Punktay sakimu (Punkty kazań)*, Teil I: 1629, Teil II: 1644, litauisch und polnisch mit kurzen grammatischer Einleitung, hrsg. von Dr. Franz Specht, Professor an der Universität Halle-Wittenberg, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1929.
- TOMAS AKVINIETIS, *Filosofijos traktatų rinktinė*, iš lotynų kalbos vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Romanas Plečkaitis, Vilnius: Margi raštai, 2009.
- WŁODARSKI MACIEJ, *Ars moriendi w literaturze polskiej XV i XVI w.*, Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, 1987.

'Here Man Opens His Eyes to what is, what was, and what will be.' Features of the Funeral Sermons by Piotr Skarga

Summary

Through the analysis of Piotr Skarga's (Piotr Skarga, 1536–1612) two funeral sermons dedicated to the Polish queens Anna Jagiellon and Anne of Austria (Anna Habsburžanka), three standard funeral sermons, and a sermon on death which 'comes useful at funerals', the paper reveals the peculiarities of these texts as compared with other texts of the same genre by the preachers of the Grand Duchy of Lithuania in the first half of the seventeenth century. Focus is placed on the structure of the texts, the peculiarities of the images of the deceased (in this case, the queens), the themes involved, and the linguistic means used.

In his funeral sermons dedicated to both queens Skarga created ideal images of the queens, which were individualised by highlighting one particular trait: Anna Jagiellon was depicted as a politician, and Anne of Austria as an ideal wife. The queens' virtues, of which piety was central, were presented as a means of upbringing and pointed to what a fair-minded person should be like. By creating the image of a woman-politician, which was rare in religious literature, Skarga's sermon stood out from other funeral sermons. His standard funeral sermons served as an aid to preachers and contained interesting reflections on the themes of *ars moriendi* and *ars vivendi*. One of the most captivating themes linking these sermons is the theme of the body.

Skarga's funeral sermons reveal baroque world perception, although baroque rhetoric is still not very prominent. The speaking about death is not yet as intricately expanded as it became in baroque funeral sermons of later times. Unlike the sermons by his successors, who resorted to numerous examples and included intriguing interpretations of the Holy Scriptures, Skarga's texts are still fairly transparent. However, like other preachers of the Baroque, Skarga found the function of *movere* significant, and this manifests itself through frequent exclamations, appeals, inserts of direct speech and various stories that aimed at making an impact on the readers, triggering their piety, and convincing them. At the same time, these texts are perceived as peculiar 'handbooks of ethics' providing the addressees with guidelines for practical life and with common standards of conduct.